

GOTTFRIED BARNA:

KURUCOK ÉS INTERNÁLTAK
Székelyek a vörös és a nemzeti hadseregben,
ill. román fogságban
1919–1920¹

A kurucok

A Verbőczy-zászlóalj

„Alulírott, mint a Magyar Tanácsköztársaság V. hadosztályának megbízottja igazolom, hogy Verbőczy Kálmán, mint az ún. székely zászlóalj parancsnoka egy ideig az én hadosztályom kötelékében működött. Ez idő alatt nemcsak megbízható és kötelességtudó, hanem rendkívül bátor parancsnoknak bizonyult.”² 1951-ben, Lukács György³ a Hunyára (Békés megye) kitelepített Verbőczy Kálmán nyugalmazott ezredes kérvényének támogatására írta az igazolást, amelyből az idézet származik.

„Verbőczy századost, pedig beosztva a vasi gyalogezrednél cím rendelkezésére bocsátottam. Nevezettet oly alakulásnál alkalmazza, ahol nincs erdélyi vagy székely legénység! Beosztását jelentse!”⁴ 1920-ban kelt ez a parancs, abban az évben, amikor hősünket egy rövid időre Hajmáskérre (Veszprém megye) internálták.⁵

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy 1919-ben a Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszéke halálra ítélte,⁶ majd a Horthy-korban – bár nyugállományba vonulásáig a honvédség kötelékében működött – nem úgy haladt a ranglétrán, ahogy végzettsége, szakértelme indokolta volna, akkor egy izgalmas, érdekes, tragikus életút pillanatainak lehetünk szemtanúi.

Verbőczy Kálmán 1888-ban született Debrecenben, Győrben halt meg 1967-ben. Az I. világháború végén a 21. kolozsvári honvéd gyalogezred pótzászlóaljának egyik

¹ A tanulmány megjelent: Székelyföld, XII. évf. 1. sz. 2008. I.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 3.1.5. 0-9975/3.

³ Filozófus. 1918. XII-től az MKP tagja, 1919-ben a Vörös Újság szerkesztője, a tanácsköztársaság kikiáltása után a közoktatási népbiztos helyettese, a vörös hadsereg egyik politikai biztosa. 1945-től az esztétika és kultúrfilozófia professzora Budapesten. Élénk politikai tevékenységet fejtett ki a MKP-ben, 1949 után kiszorult a politikai életből (az igazolás ebből az időszakból származik).

⁴ Hadtörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL), I. 31. HM. 1920. 8. oszt. eln. 51421.

⁵ FOGARASSY László: A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár anabázisa (a továbbiakban anabázis). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1968. VII. 320.

⁶ Veszprém Megyei Levéltár (a továbbiakban VeML), XIV. 10. Kratochvil Károly iratai. 3/3. raktári egység 228. tétel (a továbbiakban XIV. 3/3. 228.).

parancsnoka. A forradalom után szétszéledő ezredből sikerült összetartania egy századnyi erőt, mely magját képezte a kolozsvári magyar nemzetőr zászlóaljnak, amely a Székely Hadosztály része lett, és amelyet 1918. decemberétől a demecseri fegyverletételig Verbőczy-zászlóaljaként emlegettek. Verbőczy százados alakulata – a kolozsvári nemzetőrökön kívül – a megszállt területekről visszavonuló csendőrökből, nemeztőrökből, nagyváradi hadapródiskolásokból „verődött” össze.

Személyes sorsa és alakulatának útja jól példázza a demecseri fegyverletételnél jelen nem lévő, ill. azt el nem fogadó csapattestek, katonák sorsát. Azokét, akik a vörös hadsereg kötelékében szolgáltak tovább, majd a tanácsköztársaság bukása után a megalakuló nemzeti hadsereg legütőképesebb erejét alkották. Három stáció, első pillantásra talán nehezen érthető „út”. A tények, események alaposabb vizsgálata után egyszerű és kézenfekvő lesz az, ami a felületes szemlélő számára összetettnak, bonyolultnak látszik. Nincs ideológiai törés, elvtelenség, megalkuvás. Egy cél, egy eszme vezette Verbőczy századost, és a hozzá hasonlóan gondolkozókat: a hon, a területi integritás, Erdély védelme. Mindaddig szolgáltak, amíg bíztak Erdély megtartásában, míg az utolsó halvány reménysugár ki nem aludt visszafoglalásával kapcsolatban.

Az 1919. április 16-án megindított román támadás idején a Verbőczy-zászlóalj Bihar megyében, Belényes, Vaskoh vidékén állomásozott, ahol a Feketekörös völgyének lezárása volt a feladata. A nagyváradi hadapródok (IV. évfolyam) által védett tábori őrsöt és főőrsöt április 15–16-ra virradó éjszaka támadta meg a 2. román vadászadosztály. A beérkezett tartalékkal és a 2. székely üteg támogatásával sikerült a románokat megállítaniuk a Biharkristyórtól északra fekvő magaslatokon, majd Kerpenyéd községnél. Április 17-én a zászlóalj megkezdte a védőállásba való visszavonulást. Eközben egy századnyi erő a románok mögött maradt és Vaskoh magasságában hátba támadta azokat. Április 18-án a románok lassú előnyomulással közelítették meg a védőállásokat, átkaroló mozdulataikat Talp községnél két század megállította. Az ütközet azután Köröstárkány, Talp, Nyégerfalva vonalában folyt.

Verbőczy a védőállásból való visszavonulásra vonatkozó parancsot 18-án délután adta ki. Ekkorra már Csucsá esedett, Jádremetéről elvonultak a csapatok, így a zászlóaljtól északra és délre is tért nyertek a románok. A rendben, biztosítva végrehajtott visszavonulás után Pusztahollódon bevagonírozott egységek részben Arad, részben Nagyvárad felé indultak. A tüzéség gyalogmenetben érte el Váradot. Április 19-én a zászlóalj egységei részt vettek a nagyváradi ellenforradalomban, majd Püspökladányban egyesültek. Ott, 20-án fogták el a vörösök Verbőczy Kálmánt, mint ellenforradalmárt halálra ítélték, azonban a zászlóalj katonái kimenekítették parancsnokukat, az „ítéletet” nem tudták végrehajtani. A zászlóalj és a vörösök viszonyára így emlékezett szőkefalvi Muzsnay Zoltán: *„Általában mindig szálka voltunk a szemükben, magányosan nem volt tanácsos járnunk közöttük.*

Akkor is, ha többen voltunk, csak erősen fegyverkezve. Oláh, vörös egyformán ellenségünk volt, mert mi szűkebb hazánkért, „Erdélyért” harcoltunk.”⁷

Mindez azonban nem akadályozta meg a Verbőczy-zászlóaljat abban, hogy néhány nap múlva már Tiszafüreden (Heves megye) tűnjön fel. A hadosztály zömétől elszakadt, térben távol lévő zászlóalj valószínűleg híret sem vette a fegyverszüneti tárgyalásoknak, a fegyverletételi szerződésnek. Tiszafüreden, a folyó bal partján, a község körül félkörben kiépített hídfőben vették fel a harcot a románokkal. A védelmi vonal jobbszárnyán elhelyezkedő vörös csapatok megfutamodása miatt csak utcai harcok árán jutottak át Poroszlóra, a jobb partra, a hídfő elesett. Kömlő községben pihentek meg, majd – értesülve arról, hogy a hadosztály megmaradt töredékei Kálkápolna, Füzesabony (Heves megye) térségében gyülekeznek – csatlakoztak fegyvertársaikhoz. Verbőczy százados ettől kezdve a székely alakulatok újjászervezésén dolgozott.

Más utakon ugyanoda

Dr. Fogarassy László⁸ már idézett tanulmányában⁹ a vörös hadsereg III. hadtest hadrendjének leírásakor utal a 2. dandár ezredeinek „eredetére”. Témánk szempontjából ez rendkívül érdekes, hiszen a 2. dandárba osztották be a Székely Hadosztály Tiszán átkelt alakulatait, töredékeit.

A 21. (volt kolozsvári) ezred parancsnoksága a 21. és a 12. (volt szatmári) ezred törzseiből alakult újjá. Az I. zászlóalj a 21. ezred, a II. a 12., 24. (volt brassói) ezredek és a 32. (volt dési) vadászvezred, a III. pedig az 1. székely csoport megmaradt legénységéből szerveződött meg. A kolozsvári nemzetőröket, a volt Verbőczy-zászlóaljat a 39. ezred III. zászlóaljában találjuk. Ugyanezen ezred II. zászlóalját a volt IV. nemzetközi székely zászlóalj (micsoda antagonizmus!?) alkotta. A gyalogezredek mellett a 38. tüzérezred is a 2. dandár része volt.

Hogyan és hol jutottak át a hadosztály töredékei a Tiszán? A Verbőczy-zászlóalj útját már ismerjük. Lássuk a többiek kálváriáját! A román támadást követő káoszban rendkívül nehezen követhető a különböző csapattestek útja. Különösen igaz ez azokra az egységekre, amelyek nem tették le a fegyvert és átkeltek a Tiszán.

⁷ VeML, XIV. 10. 2/2. 94.

⁸ Dr. Fogarassy László történész 1920-ban született Pozsonyban. Jogot végzett, azonban a történelemtudományhoz, Magyarország XX. századi történetéhez való vonzódása a bölcsészet felé vezette. Elvégezte a könyvtár szakot és könyvtárosként dolgozott, ilyen minőségében került kapcsolata több tudományos intézettel. Már a negyvenes évek közepén tanulmányt írt a vörös háború történetéről. Levelezésben állt Kratochvil Károllyal, Julier Ferencsel. A 60-as évektől a nyugat-magyarországi kérdés úttörő, majd elismert kutatója. Több tanulmányban foglalkozott a keleti hadszíntér eseményeivel, 1971-ben jelent meg „Az ismeretlen székely hadosztály” címmel írása. Kutatói alapossága, alkotói tisztessége példaértékű, ma is rendkívül jól használható tanulmányokkal gazdagította a magyar történetírást, hadtörténetet. Dr. Fogarassy László kandidátusi értekezését 1990-ben védte meg Budapesten, 1994-ben halt meg Pozsonyban.

⁹ Anabázis 310.

A 21. kolozsvári gyalogezred zászlóaljai 1919. április 25–26-án érkeztek be Kisvárdára, Szabolcs vármegye északi részére, némileg elszakadva a hadosztály tömbjétől. Az I. és a II. zászlóalj Kisvárdán bevaionírozott és Csap felé indult, hogy átkeljen a Tiszán. Útközben a vonatra már tüzeltek a román lovas járőrök. Fényeslitke állomásnál egy vasutas mentette meg az ezredet, aki kétségbeesetten integetett zászlajával. A vészjelzést észlelve a szerelvény lassított és így csak a mozdony fúródott a földbe a románok által meg-lazított sínek miatt.

A vonat elhagyása után az ezred több irányban, több csoportban kísérelte meg az át-kelest. Egyes részek (II. zászlóalj) Csapnál a vasúti hídon, mások a Szabolcsveresmart, Révleányvár átkelön jutottak át. Démusz Árpád százados beszámolója¹⁰ szerint a román lovas járőrök többször megtámadták őket, azonban puska és géppuska tüzrel visszazorították azokat. Az első zászlóalj csak megpihent Szabolcsveresmarton. Nem tudjuk miért nem használták, használhatták az ottani révet. A töltés mögött gyalogmenetben a Tiszakarádi (Zemplén megye) átkelőig vonultak, ahol a rossz idő, a megáradt és örvénylő folyó miatt aznap nem juthattak át. A teljesen kimerült zászlóalj egy tanyán éjszakázott, ahol az általuk felfegyverzett helyi lakosság biztosította őket.¹¹ Másnap átjutottak a Tiszán és a józseftanyai pihenés után Sárospatakra utaztak.

A 21. ezred gyakorlatilag ekkor, április 29–30-án értesült a fegyverletételről. Vigh őrnagy, ezredparancsnok telefonon felhívta a hadosztály-parancsnokságot. Stomm Marcell vette a jelentést, ill. tájékoztatta az őrnagyot a fegyverletételről és parancs helyett azt javasolta, hogy az ezred cselekedjék belátása szerint. Csapon (a Tisza jobb partján) Vigh őrnagy a további harc mellett foglalt állást, csak három tiszt és egy honvéd nem volt hajlandó a vörösökkel harcolni. Az ezred Kisvárdán (a Tisza bal partján) maradt részei bevaioníroztak és kíséret nélkül Püspökladányon át Nagyváradra mentek, ahonnan már román őrség felügyelte őket Brassóig.¹²

Amint az láthatjuk, a véletlennek, a térbeli távolságnak igen fontos szerepe volt a 21. ezred döntésében. Csak a tiszai átkelés után jutott el hozzájuk a fegyverletétel híre, a jobb parton lévő csapatok tovább harcoltak, a bal parton lévők letették a fegyvert. Az előbbieket Kálkápolnára, majd Aszódra rendelték, ahol besorolást nyertek a vörös hadsereg 2. dandárába.

Kevés olyan esetet, alakulatot ismerünk, amikor a fegyverletétel és a további harc lehetőségé közötti választás – az utóbbi alternatíva javára – teljesen tudatosan történt meg. Ilyen volt a székely tüzérezred parancsnokának, vitéz kis- és nagyhindi Szabó Dezső őrnagynak a döntése.

¹⁰ VeML, XIV. 10. 3/1. 173.

¹¹ VeML, XIV. 10. 1/4. 70. Itt kell felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a helyi lakosság (kétérköziak, érhátiak, telektanyaiak, nagyhalásziak?) együttműködött a hadosztály egyik alakulatával. Sok visszaemlékezést elolvastva sem találni alig-alig hasonló esetet.

¹² VeML, XIV. 10. 3/2. 196.

A székely tüzérség útegei a gyalogzászlóaljokhoz voltak beosztva a front különböző pontjain. Szabó Dezső ezredparancsnok a törzsével, a pótkerettel, a gazdasági hivatallal, a tüzérségi anyaggal április 16-án Szatmárnémetiben vette a visszavonulásra vonatkozó parancsot. 18-án vagonírozta be és indultak el Nyírbátoron keresztül Nyíregyházára, 23-ig maradtak ott. A szabolcsi megyeszékhelyen a vörösök Szabó Dezsőt haditörvénytörés elé állították, és ki akarták végezni. Tévedésből. Igen, ők Nagy Pál ezredesnek vélték Szabót, akit hiába igazolt a tisztikara és legénysége. A haditörvénytörési tárgyaláson egy régi ismerőse felismerte, az ő személyes közbelépése mentette meg a tüézrtisztet.

Április 24-én, Demecserben értesült a fegyverletétellel kapcsolatos döntésről. Szabó őrnagy kijelentette, hogy a tüézrezred nem teszi le a fegyvert, inkább tovább harcolnak.¹³ Ettől kezdve a hadosztálytól parancsot nem kapott, maga intézkedett és vezette vonatát Kálkápólnára, ahova 26-án reggel érkeztek meg. Szabó Dezső ott átvette az állomás-parancsnokságot, a hadosztály megmaradt, gyülekező részeit felfogta és elhelyezte. Május 4-én Aszódra mentek, ahol megszervezték a 38. tüézrezredet. Ettől kezdve a tüézrezred a 2. dandártól elkülönítve tevékenykedet, csak júliusban csatlakozott hozzá.

A IV/1. székely zászlóaljról – amely később a 2. dandár III. zászlóalja lett – keveset tudunk. Bydeskuthy Sándor százados említi visszaemlékezésében,¹⁴ hogy az 1. és a 3., valamint az árkász század és a tisztek többsége megtagadta a fegyverletételt és Csap felé menetelva elhagyták Demecsert.

A I/24. zászlóalj katonái a visszavonulás során Debrecenbe kerültek, ahol a vörösök lefegyverezték őket, mint ellenforradalmárokat Hajdúszoboszlóra, Galgamácsára, majd Galgahévízre (Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye) internálták. Ennek az alakulatnak egyes részei is a 2. dandár kötelékébe kerültek.¹⁵

Voltak, akik Tokaj irányába indultak Demecserből. Példaként említhetjük a székely huszárokat, akik közül Győrfi főhadnagy és Simon főtörzsrőrmester, valamint tizenhét lovas egyenként hagyta el a fegyverletételre készülő alakulatot.

Rendkívül nehéz megállapítani azoknak a számát, akik nem tették le a fegyvert. Fogarassy László szerint¹⁶ a fegyverletételnél kb. 6000-en voltak jelen, a tovább harcolók számát 3–4 zászlóaljnyi erőre teszi, ami 2700–3600 embert jelenthetett (békelétszámon). Ez az adat azokkal együtt értendő, akik április végén nem csatlakoztak, nem csatlakozhattak a hadosztály tömbjéhez.

Milyen állapotban voltak ezek a csapatok, a tisztikar, a legénység? Dr. László Jenő a vörös hadsereg parancsnokságát idézve a következőket írja: „...a székely különítmény maradványai Kaál-Füzesabony területén állapodtak meg összegyülekezésre. Azonban

¹³ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

¹⁴ VeML, XIV. 10. 3/1. 166.

¹⁵ VeML, XIV. 10. 3/1. 176. Dr. vitéz Erős Sándor tartalékos hadnagy visszaemlékezése Csíkszeredán, 1941. április hó 10-én kelt.

¹⁶ FOGARASSY László: A Tiszántúl elvesztése 1919. áprilisában. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1982–1983.

ezek a csapatok az elszenvedett hosszú harcok alatt soha felváltva nem voltak, s mint ilyenek, már teljesen harcképtelenek, minthogy igen nagy hiányuk van fegyverben, felszerelésben és más műszaki anyagokban, azonkívül a legénység és a meglévő kevés tiszt létszám teljesen kimerült, ruházatuk teljesen hiányos, egyik részük polgári köpönyegben jár és élelmezésük tekintetében is igen rosszul állnak.”¹⁷

Július elejére sikerült megszervezni, felszerelni a 2. dandárt, amelynek parancsnoka Czikely István alezredes lett, vezérkari főnöke pedig Rónay István százados.

Újra a hadak útján

*„Leírom azonban a hadosztály töredékeiből megalakult székely dandárban teljesített szolgálatom körülményeit, miután ez is székely fegyvertény volt, s nem vált semmiféle tekintetben sem szégyenére a székely hadosztálynak.”*¹⁸

Egyet kell értenünk Kovarcz Zoltán tüzér százados megállapításával. Lássuk, hol és hogyan harcoltak a székelyek a vörös hadsereg kötelékében!

Május 19-én a 38. (székely) tüzérezred azt a parancsot kapta, hogy – a 32. tüzérezred két ütegével megerősítve – készüljön fel a Miskolc visszafoglalásában való részvételre. A kijelölt csapatok 20-án gyülekeztek a várostól délre. A „Magyarország hadtörténete”¹⁹ szerint a várost birtokló csehekot meglepte az 1. hadosztály energikus előnyomulása. Váratlanul érte őket, hogy a magyar proletár hadsereg már nagyobb arányú támadó hadműveletek végrehajtására is képes volt.

Árnyaltabbá teszi a képet, ha – a már citált – Szabó Dezső tüzér őrnagy visszaemlékezését idézzük: „...9 órakor érkezett meg a gyülekezőhelyre Landler hadügyi népbiztos, a III. hadtest parancsnoka, aki lelkes beszédben iparkodott vörös katonáit támadásra buzdítani, minden vörös katonának 100 db Memphis cigarettát ígérve, ha még aznap elfoglalják Miskolcot. Ámde bátor hadserege erre nem volt kapható. Egy pár nagyszájú pocakos katona a postászászlóajból előállott és azzal érvelt, hogy: »ki hallott még olyat, üres gyomorral támadni, előbb enni akarunk!« Landler tehát kiadta a kemény parancsot: »előre a mozgókonyhákkal, minden vitéz vörös katonának dupla porció menázi adassék!« ...11 órára mindenki bőségesen megebédelt és mikor Landler hadtestparancsnok ismét lelkes beszéddel immár támadásra serkentette vitéz hadát a jóllakott és megelégedett postások megint előállottak és kijelentették hadvezérüknek, hogy »teli gyomorral nem lehet támadni«, s lefeküdtek az út mentén sziesztázni”²⁰

¹⁷ Dr. LÁSZLÓ Jenő: A Székely Hadosztály és dandár harcai Erdély védelmében. Bp., 1944.

¹⁸ VeML, XIV. 10. 2/2. 95.

¹⁹ LIPTAI Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja (a továbbiakban LIPTAI, 1985.). In: Magyarország hadtörténete. Szerk. Liptai Ervin, Bp., 1985.

²⁰ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

A nem túl „lendületes” gyalogság helyett a tüzérségre maradt a csehek kiűzésének feladata. Több adatból is úgy látszik, hogy a kiváló tüzérségi tűz, a 12. páncélvonat aktivitása és némi gyalogsági mozgolódás elég volt a csehek harci kedvének megtöréséhez. A Szabó őrnagy által kiküldött tüzérségi járőr este 8 órakor jelentette, hogy a csehek Miskolcot kiűritették, ennek ellenére a vörös csapatok csak másnap vonultak be a városba.

Május 21-én a székely tüzérek elsőként mentek be Miskolcra, ahol a lakosság üdvölgzése fogadta őket. A tüzérség döntő szerepét és azt, hogy komolyabb gyalogsági tevékenységre nem került sor – bizonyítja a sebesültek alacsony száma, összesen 110 fő, akik elsősorban gépfegyvertől, srapneltől és szilánkoktól szereztek sebeket.²¹

Bogár Károly idézi Landler Vörös Újságnak adott nyilatkozatát: *„Ugyancsak a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékezni a Székely géppuskás különítmény²² és a Székely ütegek erdélyrészi proletárjairól. A budapesti proletáriátus mellett a siker orosz-lánésze ezeknek, a proletároknak köszönhető.”* 23-án a csehek kísérletet tettek a város visszafoglalására. A tüzérség heves működése visszavetette őket. A vörös gyalogság – amelynek előőrsei a cseh támadás hírére elhagyták állásaikat, pánikot keltve ezzel Miskolcon – az eredményes tüzérségi tűz után előmerészkedett és üldözőbe vette a cseheket.

Hogyan értékelte Szabó őrnagy a miskolci ütközetet? *„Miskolc városának és Borsod megye nagy részének visszacsatolása édes hazánkhoz a székely tüzérség babérkoszorújának egy hervadhatatlan virágát képezi és ha akkor nem azok a fegyvelmetlen és megbízhatatlan vörös csapatok állnak szemben a náluknál még gyávább csehekkel, hanem az újonnan szervezett székely gyalogság,²³ akkor a cseheket sokkal nagyobb területről lehetett volna kiverni.”²⁴*

A románok akkor már a Hernád vonalán álltak. A Miskolc környékén eredményesen tevékenykedő székely tüzéretet „keletre fordították”. Ott találkoztak a volt hadosztály más egységeivel is, sőt a május 30-án a Tiszalúc (Zemplén megye) irányába megindított támadásban tüzérségi támogatást nyújtottak a II/39 és III/39. zászlóaljból álló csoportnak, amelyet Verbőczy Kálmán százados vezetett. A tiszalúci támadás megtört a románok ellenállásán. Június 1-jén a Verbőczy-csoport Hernádnémetinél (Zemplén megye) sikeresen támadott, áttörte a román vonalat, Szerencs, Tokaj irányába nyomultak előre.

Az áttörés utáni harcokat így írta le Kovarcz Zoltán tüzér százados: *„Innét Szerencs felé, hol a Sajótól kezdve az ezred részt vett az oláh vonal áttörésében és az üldözésben egész Tokajig. Az itteni oláh magatartásra jellemző epizódként megemlítem, midőn egyik nap többszöri tüzelőállás változtatás után meguntuk a folytonos beásást, mert az oláhok annyira gyorsan haladtak, hogy pár lövés után már lőtávolon kívül kerültek, s egy*

²¹ BOGÁR Károly: A miskolci csata és jelentősége a Tanácsköztársaság harcaiban. Borsodi Levéltári Évkönyv, 1980. III.

²² Vélhetően a 21. ezred két géppuskás-százada (I/21., I/24.).

²³ A 2. dandárra gondol, amelynek a megszervezése még nem fejeződött be.

²⁴ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

ügetésben, közben az úton háromszor lekapcsolva és útszélről tüzelve, kb. 8 km-re a gyalogos vonal elé mentünk. Egész idő alatt (ezen a napon) két srapnelt kaptunk, s egy puskalövést se, holott egy bátor géppuska az egész ügető úteget lekaszállhatta volna.”²⁵

Fogarassy László Verbőczy megállapításait idézve, a következőket írja: „...a visszavonuló románok pánikban vonultak vissza, amiről az eldobált lábbelik nagy száma is tanúskodott, a zsákmányolt anyag között volt számos francia eredetű golyószóró és többek közt egy póparuha is.”²⁶

Ebben a hadműveletben tűnt föl a 2. (székely) dandár többi egysége is. Július 11-én azt a feladatot kapták, hogy a román frontot a Sajó-Tisza torkolat és a Tiszakarád közötti vonalon ellenőrizzék.

Július 18-án szállították a dandárt az északi frontra. Az Aboson (Sáros megye) kivaгонírozó székelyeket 20-án dobták harcba. A hadászati cél a Kassa-Abos-Eperjes vonal áttörése volt, ez estére megtörtént. A támadó alakulatok elfoglalták Kassabélát, Kassahámort (Abauj-Torna megye), a ladnai völgyet megtisztították a csehektől. Másnap a Siroka-Kisvitéz-Nagyvitéz (Sáros megye) vonalon, a Branyiszkói-hágó előtt álltak. 23-án leállt a támadás, a Kluknó előtt lévő székelyek nem értették, hogy miért. Aztán jött a hír, idézzük Koréh Endrét: „Későn este jöttünk rá hol a baj: a nyolcas vörösök egyszerűen otthagyták a frontot, és magukkal sodortak más vörös ezredbelieket is. Meg kellett állni az offenzívának; még szerencse, hogy a II/21. székely zászlóalj hirtelen elállta a rést és a Hrabkónál előnyomuló cseheket visszadobta.”²⁷ Aztán jött a fegyverszünet és a kiürítés híre, a tanácskormány feladta az összes addig visszafoglalt területet. Július 28-án a székelyek Eperjesen – a csehek bevonulásáig – rendfenntartó feladatokat láttak el. Július 2-án már Szerencsen állomásoztak.

A hónap második felében indult meg a tiszai offenzíva. A 2. dandár 20-án kezdte meg az átkelést. A 21. ezred Tokajnál jutott át és estére elérték Tímár, Rakamaz községeket. A dandár többi része Tokajtól délre kelt át és elfoglalta Tizsanagyfalut és Tiszaeszlárt. A Tizsadaánál harcoló I/39. zászlóaljat a románok szétszórták. A július 24-én megindult a román támadás a tiszai hídfő ellen. A székelyek szívós küzdelemben, kézitusában verték ki az állásaikba betört románokat. Rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek el. A románok veszteségei is igen érzékenyek lehettek, hiszen 25-én nem merték megismételni a hídfő elleni támadást. Itt kell megjegyezni, hogy a tokaji hídfőn kívül az összes többi frontszakaszon a vörös csapatok vereséget szenvedtek és visszavonultak. A tiszai offenzíva összeomlott. A III. hadtest parancsnoksága 25-én este a Nyíregyháza elleni támadásra vonatkozó parancsot adott ki, majd éjjel a visszavonulásra vonatkozót. A komoly

²⁵ VeML, XIV. 10. 2/2. 95.

²⁶ FOGARASSY László: Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1966. VI.

²⁷ KORÉH Endre: „Erdélyért” A székely hadosztály és dandár története. 1918–1919. I–II. kötet (a továbbiakban KORÉH, 2000.) Budapest, 2000. Magyar Ház. 369.

véráldozatot hozó 2. dandárt a hadtestparancsnokság – tartalékként – Felsőzsolcára rendelte. A visszaözönlő vörösöktől – akikben sem a harcra való képesség, sem a hajlandóság jelei nem mutatkoztak – tudták meg a székelyek, hogy a románok átkeltek a Tiszán.

Július 31-én a dandár azt a parancsot kapta, hogy Miskolcon vagonírozzon be és Hatvan-Jászberény után avatkozzon be az I. hadtest szolnoki harcaiba. Hogyan emlékszik Muzsnay Zoltán a miskolci eseményekre? *„Miskolcon megkezdtük a bevagonírozást július végén, (a kitűzött nemzeti színű zászló miatt majdnem ütközetre került sor a még ott lévő vörös csapatokkal) de nem indulhattunk el, mert időközben Hatvant megszállották az oláhok. Verbőczy százados úr ekkor átvette az ott lévő erdélyi alakulatok parancsnokságát, ami 4 zászlóalj gyalogság, tüzérség és trénből állott és „Székely dandár” elnevezést nyerte és gyalog indultunk Budapestre rendes, járatlan erdei és más utakon.”*²⁸

Hogyan vehette át Verbőczy a parancsnokságot? Egyrészt a – már korábban bevagonírozott és elindult – dandártörzs a vezető tisztekkel és egy zászlóaljjal román fogságba esett, másrészt a székelyek ismerték, rajongva tisztelték, bíztak benne, és híven követték parancsait.

Muzsnay visszaemlékezése a vörösökkel való miskolci összetűzésre vonatkozóan is hiteles. Tény, más források is megerősítik, hogy a vörös kötelékből magát kivonó, a nemzeti színű zászlót újra kitűző székelyeket a bolsevikok megtámadták (erre, úgy látszik még volt erejük és bátorságuk, csak erre...). A kialakult tűzharcban a székelyek megfutamították őket.

Ha a székelyek harctevékenységét értékelni akarjuk, akkor elmondható, hogy tüzérségük rendkívüli pontossággal, hatékonysággal látta el feladatát, amikor rendelkezésükre állt a megfelelő lőszerkészlet. A gyalogságot a legnehezebb szituációkban alkalmazták: igaz ez a Hernád menti harcokra, az északi-hadjáratra, a tokaji átkelésre. A harckész, fegyelmezett székely alakulatok gyakorlatilag a faltörő kos szerepét játszották mindhárom esetben.

A nemzeti hadseregben

A Miskolctól a Nyugat-Dunántúlra vezető utat részletesen ismerteti mind Fogarassy László,²⁹ mind Koréh Endre.³⁰ Itt, most csak a legfontosabb momentumokra hívnám fel a figyelmet. Útjuk a Miskolc-Eger-Pásztó-Szirák-Vác-Esztergom-Komárom-Győr-Mosonmagyaróvár-Csorna-Sopron vonalon vezetett. Mindvégig az előnyomuló románoktól északra, ill. előttük. Egernél volt kisebb összetűzésük velük. Napi 50 km-es gyalogmenettel jutottak el augusztus 6-án Vácra. A lovas elővédek megszállták a tahitótfalusi és a vi-segrádi kompot.

²⁸ VeML, XIV. 10. 2/2. 94.

²⁹ Anabázis, 317–320.

³⁰ KORÉH, 2000. 427–448.

Itt merült fel a terv, hogy a Vácra közben beérkeztetett 1. vörös dandárral együtt megtámadják Budapesten a románokat. Erre azonban a vörös legénység nem volt hajlandó, ezért Verbőczy a dunai átkelés mellett döntött. Az 1. dandár teljes katonai felszerelését átadta a székelyeknek. A Duna túloldalán, Visegrádon megtámadta őket egy vörös ezred, akiket rövid tűzharc után visszavertek. Augusztus 8-án Esztergomban vették a parancsot, hogy Sréter ezredes székesfehérvári katonai parancsnok alá vannak rendelve és kerülniük kell a románokkal való összeütközést.

Kisbéren át Győrbe vonultak, ahol a dandár két részre oszlott, az egyik Sopronba, a másik Mosonmagyaróvárra ment. A helyi lap így számolt be a székelyek fogadtatásáról: *„Hétfőn délután nagy közönség gyűlt össze fogadásukra a pályaudvaron. Az első gyalogságot szállító vonat 3 óraker futott be a 13. gyalogezred zenekarának Rákóczi-induló hangjai mellett. Az 5 óraker beérkezett második vonattal érkezett a második zászlóalj és a dandártörzs, ugyancsak a Rákóczi-induló hangjai mellett a közönség éljenzése közepette. Verbőczy százados, a dandár parancsnoka, a hírneves erdélyi családnak lelkes sarja jelentést tett a katonai parancsnoknak, s utána a vármegyei és városi küldöttségek élén Csatáry Elek alispán üdvözölte a vitéz székelyeket, mint megszálló csapatot, kérve, hogy nyújtsanak hathatós segítséget az óhajtott rend megeremtésében és fenntartásában. Verbőczy százados magyar lélekkel köszönte meg és viszonzta az üdvözlést, s nyomban kijelentette, hogy a dandára nem mint megszálló csapat érkezett Moson megyébe, hanem mint a hazáért, Erdélyért harcoló sereg, mely készséggel vállalkozik rá, hogy a rend fenntartásában addig is legodaadóbban támogatni fogja a katonaságot és a hatóságokat, míg alkalmuk nyílik, hogy forrón szeretett hazájuknak, Erdélynek ügyéért tovább harcolhassanak.”*³¹

Az idézetből két momentumra hívnám fel a figyelmet. Egyrészt arra, ahogyan Verbőczy Kálmán finoman kiigazítja az alispánt, aki „megszálló” csapatként üdvözölte a székelyeket. Másrészt nyilvánvalóvá tette, hogy addig vesznek részt a helyi feladatok ellátásában, amíg folytatni tudják a harcot Erdélyért. Ez utóbbi momentum magyarázatot ad arra, ami eddig történt és arra is, ami történik majd a dandárral és Verbőczy Kálmánnal.

Horthy Miklós augusztus 9-én jelentette be a nemzeti hadsereg fővezérének megalkulását, 11-én József főherceg fővezérré nevezte ki, 13-án érkezett meg Siófokra. Augusztus 19-én a dandár fölött is átvette a parancsnokságot. A székelyek a sopronnyéki fogolytáborba kerültek. Szeptember elején, közepén még székely gyalogezredként szerepelnek a forrásokban, az ezredparancsnok Gaáli Jenő ezredes volt. A hónap végén az egyes zászlóaljakat a vasi, zalai, soproni gyalogezredbe osztották be.

A nemzeti hadseregbe való betagozódás nem ment zökkenők nélkül. Szeptemberben gyakoriak voltak a fegyelmezetlenségek. Gaáli ezredes 14-én kiadott tiszti parancsában a tiszteket a fegyelem betartására, a legénység foglalkoztatására hívta fel. Kilátásba

³¹ Mosonvármegye, XVII. évf. 23. sz. 1919. VIII. 17.

helyezte, hogy azokat az előjárókat, akik nem képesek ennek az elvárásnak megfelelni, parancsnoki tisztségükből felmentik.³²

1920. első hónapjaira a helyzet még súlyosabb lett. Erre utal az írás elején közölt rövid, Verbőczy Kálmánnal kapcsolatos idézet. A századost, akit eredetileg a vasi gyalogezredhez osztottak be, áthelyezték egy olyan alakulathoz, ahol nem volt székely és más erdélyi legénység, majd internálták. Áthelyezésével egy időben több fiatal, a vasi gyalogezredben szolgáló tisztet az örkényi táborba szállítottak. Mi történt?

Olyan jelenséggel, eseményekkel állunk szemben, amelyeknek a tüneteit ismerjük, az okok tekintetében azonban inkább csak feltevéseink lehetnek. A vasi gyalogezred I. zászlóaljánál 1920. februárjában leszerelési mozgalom indult el. Kezdetben 400 székely jelezte ebbéli szándékát, később a többség elállt ettől az elhatározásától és csak 180-an szereltek valóban le. A megmaradt állományt – fegyvelmezési céllal – szétosztották a II. és a III. zászlóalj között. A I. zászlóalj fiatal erdélyi és székely tartalékos tisztjeinek vonatkozásában a Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérsege azt a döntést hozta, hogy csak a szervezetszerű tiszti keretet tartják meg, a „fölösleget” más alakulatokhoz osztják be, ill. egy állomáshelyen vonják össze „megrostálás” céljából, ahol katonai és erkölcsi tekintetben továbbképzik őket.³³

A fővezérség utasításában feltételezi, hogy a leszerelési mozgalom elindítója Verbőczy százados volt, aki a kaposvári körletparancsnoksághoz került, a többi tiszt pedig Örkénybe. Ezek a tények. Mi lehetett az oka a leszerelési mozgalomnak?

Ha a Verbőczy és a többi fiatal tiszt habitusából, mentalitásából és 1918–19-es tevékenységéből, céljaikból indulunk ki, akkor az egyik lehetséges válasz az, hogy elunták a tétlenséget. A románok elleni támadás, Erdély visszaszerzésének lehetősége, az azonnali cselekvésre vonatkozó szándék és az ahhoz szükséges erő messze volt 1920. februárjában. Ezt a feltevést erősíti meg a Martonvásáron, 1919. november 7-én kiadott parancs, amelyben a következőket olvashatjuk: *„Sajnálattal tapasztaltam, hogy egyes – különösen fiatal tisztek – az ismételten kiadott tiltó rendelkezések ellenére oly kijelentésekre ragadtatják magukat... az entente missio tudomására jutva, a kormánynak és a fővezérségnek újjáépítő munkáját lépten, nyomon megnehezíti.*

A politikai és vallási kérdéseket, valamint a románok elleni revanche eszmét tárgyaló meggondolatlan kijelentések, különösen alkalmasak arra, hogy az illetékes tényező által nagy erőfeszítés árán jó irányba terelt ügyünknek beláthatatlan károkat okozzanak.

*A románokkal szemben tanúsítandó magatartást illetőleg meggondolandó, hogy ők jelenleg az entente szövetségesei, a velük foglalkozó kijelentésekben tehát a legnagyobb elővigyázattal kell eljárni.”*³⁴

³² HIL, II. 1480. kt. 370.

³³ VeML, XIV. 10. 3/3. 228.

³⁴ HIL, II. 1025.3. számú tiszti parancs.

Az eddigi kutatások, a tisztek személyi anyagának – még nem teljes – feltárása után megállapíthatjuk, hogy – az 1920-as intermezzo ellenére – a székely tisztikar nagyobb része a honvédségben szolgált tovább.

A kurucoknál is kurucabbak

A Székely Hadosztályban (mint majd látjuk, mellette) több különítmény szolgált, amelyek szervezetileg a hadosztályhoz tartoztak, azonban többé-kevésbé megtartották önállóságukat. Ilyenek voltak például a Varga-, a székely portyázó és a Szántó-különítmények. Létüket a hadsereg felbomlásának, a forradalom szellemének, ill. speciális feladatok végrehajtásának köszönheték. Ezek közül egyről essen most néhány szó.

A Szántó-különítmény, ötven ember, ötven csíki székely. A rájuk vonatkozó adatok, információk itt-ott felbukkannak a különböző visszaemlékezésekben. Tevékenységük egy-egy epizódjáról írva a szerzők hitetlenkedve, elképedve, de mosolyogva és mindig elismerően szólnak Szántó őrmesterről és a „fiairól”. Igen, „fiaimnak” szólította az őrmester úr a falubeli legényeit, akik őt „apánknak”. A katonai rendet, fegyelmet, kötelmeket a patriarchális tekintély, az összetartás – lakóhelyről hozott – családias szálai váltották fel. Nem tudjuk, hogy Alcsíkból, Felcsíkból jöttek-e, a szülőfalujukat sem ismerjük.³⁵ Vélhetően, a háború végeztével valamennyien leszereltek és hazamentek. Aztán a hívó szót meghallva elhagyták tűzhelyeiket és a már a románok által megszállt Csíkból mentek Kolozsvárra. A felcsíkiak általában a székely körvasúton, az alcsíkiak Udvarhely felé hagyták el az otthonaikat.³⁶

Érdekes, hogy az első – általam ismert – forrásközlés egy másik különítmény tagjától, nevezetesen Szövérfy Páltól, a székely portyázó különítmény zászlósától származik. 1918. márciusában egy Csucsá melletti magaslatról (Protorunka) a völgyben tevékenykedő Szántóékat figyelte. 1929-ben így emlékezett a látottakra: „*Alattunk a völgyben, az út melletti útkaparó házban Szántó tüzér őrmester ötvenöt falujabeli székely csíki góbéval. Érdekes alak ez a Szántó őrmester, aki embereivel »apánknak« szólíttatja magát. Bosnyák sapkáját fél szemére vágva, huszár mentéjét panyókára vetve, kézbe véve fokosát »Fiaim utánam!« vezényszóval indul útnak fényes nappal, énekszóval a Magurára és az oláh gárdisták által megszállva tartott falvakba, ahonnan élelmezte csapatát és ahol nem ismert irgalmat. Magának alig volt sebesültje, bár a ház amelyben csapata tartózkodott az út mellett volt és az oláh géppuska lövedéke állandóan paskolta az utat, de a házba nem tudtak belőni. Az áttöréskor ők hagyták el utolsónak Csucsát, kemény és véres harcok által fedezvén a többiek visszavonulását.*”³⁷

³⁵ Mindamellet, hogy történetük érdekes és tanulságos, e sorok írásakor a szerzőt az a sanda szándék is vezette, hogy hátha valamelyik kedves csíki olvasó közelebb visz Szántó Ignác és az ő fiai lakóhelyéhez.

³⁶ VeML, XIV. 10. 7. doboz

³⁷ VeML, XIV. 10. 3/3. 222.

Szántóék feltűntek a vörös hadseregben is. Koréh említi,³⁸ hogy július végén, a tiszai átkeléskor a különítmény megtámadott egy román páncélvonatot. Bátor, vakmerő, talán meggondolatlan akció volt ez. Ötven, kézfegyverekkel, legfeljebb géppuskával felszerelt gyalogos, a lövegekkel, gépfegyverekkel ellátott mozgó erőd ellen. A túlerő szétszórta őket, viszont a páncélvonatot visszafordulásra kényszerítették, később újra összeverődtek és folytatták harcukat. Sem a hadosztályba, sem a 2. dandárba, sem a Dunán átkelt Székely Dandárba nem tagozódtak be. Mindig ott voltak a támadásban legelől, visszavonuláskor leghátul. Parancsnokságaik (ez papíron értendő) úgy látszik megszokták a kis csoport függetlenségét, önállóságát.

Nyugat-Magyarországon aztán megváltozott a helyzet. Győrszentivánon – mivel a különítmény még ott sem akart a Székely Dandárba betagozódni – két székely század, két géppuskás-szakasszal megerősítve vonult ellenük. Szántó parancsnokot és segédtszjtjét letartóztatták és átadták a hadbírósnak, a legénysége pedig beolvadt a dandárba.³⁹

Szántó parancsnok további sorsa – egyelőre – ismeretlen. Vajon az ő legényeit vezényelték-e 1920-ban erdei munkára Zemplén megyébe, mint, akik kezelhetetlenek voltak a nemzeti hadsereg számára?

Az internáltak

Az „árulás”

Hosszasan lehetne citálni az 1945 utáni magyarországi történetírásból azokat a tanulmányokat, cikkeket amelyek a hadosztály fegyverletételét árulásként értékelik. A román támadást követő katonai helyzetet elemezve arra a következtetésre jutnak, hogy a vörös hadsereg vezetésének hadműveletekre vonatkozó elképzeléseit a hadosztály fegyverletétele hiúsította meg.⁴⁰ A vörös hadsereg számára nem maradt más megoldás, mint a Tiszán való átkelés, a visszavonulás. Kétségtelen, tagadhatatlan tény, hogy a hadosztály fegyverletétele tovább nehezítette a sebtében összetákolts vörös csapatok helyzetét.

Nézzük a tényeket! A Técső és Belényes közötti frontot egy békelétszámra (10000–12000 fő) feltöltött, hiányosan felszerelt, ellátási nehézségekkel küzdő hadosztály védte, amely létét az önálló kezdeményezéseknek, az önkéntességnek köszönhette. Politikai támogatás nélkül (kivételek: a Székely Nemzeti Tanács, valamint Friedrich István, Bartha Albert, Festetics Sándor), az ország lakosságának közönye mellett állt az aktuális demarkációs vonalon, hosszú hónapokon át. Fegyverzet, megfelelő ellátás, erősítés helyett bizalmi férfiakat, majd politikai megbízottakat kapott. A forradalom, a politikai változások, a Károlyi-érát jellemző belpolitikai harcok, az ezek következtében hozott katonapolitikai,

³⁸ KORÉH, 2000. 391–392.

³⁹ VeML, XIV. 10. 3/1. 176.

⁴⁰ SIKLÓS András: Magyarország, 1918/1919. Bp., 1978.

hadsereg-szervezési intézkedések fellazították a rendet és fegyelmet, amelyet a hadosztály parancsnokai csak nehezen tudtak megszilárdítani.

A katonatanács és Pogány József számára a hadosztály mindaddig ellenforradalmi volt, amíg az annak semmi jelét sem adta, ill. amíg próbált alkalmazkodni a politikai változásokhoz, a körülményekhez. Szükségük lett volna arra akkor, mikor a hadosztály vezetése – a kétségbeejtő, reménytelennek látszó viszonyok miatt – ellenforradalmi szervezkedésbe kezdett.

Ez a hadosztály állt szemben a Trajan Mosoiu (egyek források szerint magyar felmenőkkel bíró⁴¹) tábornok által vezetett Grupul de Nord alakulataival. Összesen három (aból egy lovas, rosiori) hadosztállal. A csak tábori őrsökkel megszállt magyar védelmi vonalat – ezekkel az erőkkal szemben – a Székely Hadosztály nem tarthatta, a katonai vereség elkerülhetetlen volt. Így is, ilyen viszonyok között is akadtak olyan székely csapattestek, amelyek visszaverték a román támadást, és eredeti állásaikból kényszerültek visszavonulni. A román támadás előtt beérkezett vörös alakulatok a zabráláson és az ellenség elől való gyors megfutamodáson kívül vajmi keveset tettek. A hadosztály-parancsnokság által, a román áttörés után kiadott parancsok – felesleges vérontás kerülése, lassú visszavonulás, ill. az erők koncentrációja – helyes katonai döntések voltak.

A kialakult katonai, politikai helyzetben a fegyverletételre vonatkozó döntés az egyik választható alternatíva volt. A hadosztály nem árult el senkit és semmit, akik „árulót” kiáltottak, azok teremtettek olyan helyzetet, amiből a tisztikar nem látott más kiutat. Hogy hiányzott később a hadosztály! Bizony, nagyon hiányzott, a felelősség azonban ezért nem őket terheli.

Az „árulás” másik legendája az, hogy a tisztikar elárulta a legénységet, akik még tovább harcoltak volna. Ezzel kapcsolatban egy dolgot kell megjegyeznünk: mindenki szabadon távozhatott, aki nem akarta letenni a fegyvert. Senki sem tartotta vissza a harcot folytatni szándékozókat, az út szabad volt a Rakamazt Tokajjal összekötő híd felé. Sokan választották ezt a megoldást a tisztikarból és a legénységi állományból is.

Marxista történetírásunk, tárgyhoz kapcsolódó legszebb „ékkövé” itt is fel kell csilintanunk. A „Magyarország hadtörténeté”-ben – többek között – a következőket olvashatjuk az április 16-i román támadás kapcsán: „*A támadás ereje meglepte a székely külnítmény vezetőit is, hiszen azt remélték, hogy a támadók őket is bevonják a hadműveletbe.*”⁴² Azt hiszem, ennél nem ment messzebb senki, itt azt olvashatjuk, hogy a hadosztály a románokkal közösen végrehajtott hadműveletben bízott. Ez egyszerűen nem igaz.

A hadosztály parancsnoksága valóban felvette a kapcsolatot a románokkal. Először arra vonatkozóan kértek garanciát tőlük, hogy a vörösök ellen forduló csapatokat nem

⁴¹ VeML, XIV. 10. 3/1. 178. Vitéz Futásfalvi Pál alezredes visszaemlékezése.

⁴² LIPTAI, 1985. 220.

támadják hátba. Másodszor pedig a fegyverletétel kapcsán. Az általam ismert forrásokban nyoma sem található a „hadtörténet” állítását megerősítő dokumentumnak. A hadosztály tisztikarának, legénységének szellemétől nagyon-nagyon messze állt a románokkal közösen végrehajtott hadműveletek gondolata.

Brassóig, Brassóban

*„Meredten ülnek, mind a bánatemberek,
S a falon előttük rémes film pereg;
Letört a zászló, minden elveszett,
Kötve a kar, a lélek szárnyaszegett,
Tüzetlen tűzhely, úzótt hitvesek,
Kenyért esdeklő apró gyermekek,
Jövő, amelyben nincs egy csepp remény ...
Hazában hazátlan, futó szegény legény ...”⁴³*

A Székely Hadosztály parancsnoksága 1919. április 25-i felhívásában tájékoztatta a tisztikart és a legénységet a fegyverletétel feltételeiről. Másnap elkészült és aláírásra került a jegyzőkönyv. Az abban foglaltaknak megfelelően – a következő napokban – a hadosztály fegyverzetét Mátészalkán átadták a románoknak. Az április 29-én kiadott parancs⁴⁴ a csapatokat az elszállásolási helyen maradásra utasította. A tiszti és a teljes legénységi állományról egy kimutatást kellett készíteni az illetőségi hely, lakóhely, valamint annak a feltüntetésével, hogy hová akarnak hazamenni. A hadosztály valamennyi tagját egy igazolvánnyal látták el, melyben feltüntették a tényleges szolgálat idejét. A parancs óva intett a román katonákkal való összeütközéstől.

A bevagonírozás és csapatok elszállítása folyamatosan történt. Ruszkai Gyula őrnagy, a 32. székely vadászrezd parancsnokának naplótöredékéből⁴⁵ pontosan ismerjük alakulatának útját. Április 28-án szállították be a fegyverzetüket Mátészalkára, május 2-án vagoníroztak be és indultak el Brassóba. Mátészalkán a románok a székely legénységet – részben – megfosztották a ruháitól. Aranyosgyéresen a saját felszerelést – 12 ló, 6 mozgó konyha, 2 személykocsi – szállító vagonokat, egy román tisztjelölt a magyar tisztek tiltakozása ellenére lekapcsoltatta. Május 6-án érkeztek meg Brassóba, ahol a volt 2. gyalogezred laktanyájában helyezték el őket. Ekkor még a hadműveletek során fogságba esettek kivül nem volt más – a hadosztályhoz tartozó – alakulat a városban. A székelyek zöme május 10-én érkezett meg.

⁴³ VeML, XIV. 10. 3/2. 202. B. Szabó István: „A mi fehér asszonyunk” c. verse.

⁴⁴ VeML, XIV. 10. 1/2 37.

⁴⁵ VeML, XIV. 10. 3/3. 213.

A legénység kifosztása általános jelenség volt. Cseke Mihály főhadnagy, századparancsnok embereit a vonaton, álmunkban lepték meg a románok. Szuronyt szegeztek nekik, lehúzták a bakancsukat, elvették zubbonyaikat, köpenyeiket. Reggel felsőruházat nélkül, rongyosan panaszkodtak tisztjeiknek, akik azonban tehetetlenek voltak.⁴⁶ A szállítmány román parancsnoka tudomásul vette aényt és nem tett semmit. A szerelvények a Királyhágó román falvain a lakosság durva szitkai között vonult át. Gyulafehérváron a fosztogató román nemzetőröktől a vonat lepénzelt őrsege mentette meg a tiszteket.⁴⁷ A tettegesség sem volt ritka.

Brassóban a tiszteket és a legénységet a piac és a városháza körül „járatták” ezzel a megalázó procedúrával demonstrálták győzelmüket. A fegyverletéleti jegyzőkönyv tartalmáról, előírásairól nem tudtak, ill. nem akartak tudomást venni, a székelyeket hadifogolyként kezelték. A tiszteket előbb a fellegvárba, majd a jobb körülményeket nyújtó fehér laktanyában helyezték el, a legénység a város más kaszárnyáiban, ill. táboraiban került elszállásolásra.

Kratochvil ezredes attól tartott, hogy a kifosztott, megalázott legénysége őt fogja okolni a történetekért. Nem így történt. A székelyek ragaszkodását bizonyítja, hogy felmerült közöttük az ezredes és a többi tiszt kiszabadításának gondolata. Erről a tervükről Kratochvil csak hosszas gyözködés után tudta lebeszélni őket.⁴⁸

A hadosztály parancsnokának legfontosabb feladata az volt, hogy érvényt szerezzen a fegyverletéleti egyezmény előírásainak. Memorandumok, felhívások mentek a román katonai hatóságokhoz, amelyek eredményeként júniusban az erdélyi legénységet és tisztet lakóhelyükre internálták, ahol minden nap, esetleg 5-10 naponta jelentkezniük kellett a csendőrségnél, ill. a katonai hatóságoknál. A magyarországi tiszteknek és legénységnek nem engedték meg a hazatérést, hanem Erdély területén kerültek internálásra. Ezer ember sorsa azonban ezután is elintézetlen volt. Őket Romániába: Bukarestbe, Brailába, Vulpasestibe, Craiovába vitték.⁴⁹ Hogy kerültek oda? Nem tudták igazolni azt, hogy a Székely Hadosztályhoz tartoznak. Nem tudták, mert a fogságban, a fürdésük során a román őrseg a ruhájukkal együtt azt az igazolványt is ellopta, amelyet – a már említett – április 29-i parancs végrehajtása során kaptak meg. A kétnyelvű, kék színű igazolvány szinte értékpapír volt, amit az őrsemélyzet letartóztatott polgári személyeknek értékesített, akiket így szabadon engedtek. 1919. őszén, telén sikerült a Romániában lévők szabadon bocsátását elérni, az utolsó csoport azonban 1920-ban még Brailában volt.

A lopások, az elégtelen ellátás, a durva bánásmód gyakran szült összetűzést a fogoly tisztet és a román őrseg között. Az egyik esetet így írta le Cseke Mihály főhadnagy: *„Egyszer egy tizedesünket az őrök munkára akarták vinni. Nem ment, azt mondta, hogy*

⁴⁶ VeML, XIV. 10. 3/1. 167.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ VeML, XIV. 10. 6/1. 449.

⁴⁹ Uo.

ő a tisztek mellé van beosztva. Fönn a laktanya folyosóján volt. Egy román őr pofon ütötte. A székely fogcsikorgatva ugrott neki a fegyveres román őrnek és torkon ragadta, az örök négyen voltak. Egy alacsony termetű alezredesünk ezt látva, el akarta a tizedest onnan vonszolni, de hiába birkózott a tizedessel. Székely tisztek körülfojták az öröket, akik ijedten menekültek. A tizedes most megijedt. Elbujtattuk az ágy alá, s megígértük, hogy ki nem adjuk semmi esetre sem. Az egész laktanya őrsége, 70 ember, hadnagyostul, feltűzött szuronnal jött fel. Követelték a tizedes kiadását. Nem adtuk.

Kratochvil ezredes magához hívatta a hadnagyot, hogy vonuljon azonnal le, mert a következményekért ő a felelősséget nem vállalja. Tényleg ekkor már kis ökölharc volt odakinn. Az őrséget szorítottuk, nyomtuk, lökdöstük lefelé. Az örök megijedtek, megfutamodtak.”⁵⁰

Az eset után Brassó katonai parancsnoka elnézést kért Kratochviltól és kilátásba helyezte a pofozkodó őr megbüntetését.

Cseke főhadnagy leírt egy másik epizódot is, amely inkább a tréfás, mint a drámai pillanatok közé tartozott: „Egy másik alkalommal egy páran közülünk italhoz jutottak és éjjel erős kiabálást, zajt csaptak. Másnap reggel román őrséget sehol sem találtunk. Később jöttek elő a városból, maga az őrparancsnok mesélte el, hogy a fent említett zajt hallva, az örök kétségbeesetten menekültek, felferve az alvó katonákat is azzal, hogy a székelyek kitörnek. Az egész őrség elhagyta a laktanyát. A városba menekült, ahonnan csak a világos reggel beállta után merészkedtek visszajönni. Ez az eset is jellemzi azt, hogy mennyire féltek tőlünk még akkor is, mikor már fegyverünk sem volt.”⁵¹

Brassói asszonyok

Amint a város katolikus nőegylete tudomást szerzett arról, hogy a fogolytábor Brassóban lesz, rögvést gyűlést hívtak össze, amelyen döntöttek a segélyezés előkészítéséről, megszervezéséről. Tudták: a győztesek nem lesznek túl kegyesek, hiszen sokat tapasztaltak az 1916-os román betörés idején. Azzal is tisztában voltak, hogy nem vehetnek nagyobb számban részt az akcióban, mert a román katonai parancsnokság abban az esetben elzárkózna az engedély kiadásától. Ebből a megfontolásból bízta meg az egylet Málnási Edénét, szül. György Irmát és néhány társát a szükséges teendők elvégzésével. Málnásiné személyesen is érdekelt volt, amennyiben a fia is a hadosztályban szolgált, akiről hónapok óta semmit sem tudott.

Az akció központja a brassói római katolikus plébánia volt, onnan mentek a segélykérő üzenetek szerte a székelyföldi plébániákra. Élelmet és ruhát kértek. Málnásiné így számolt be az eredményről: „Megható volt a székely apák, anyák, lányok áldozatkészsége.

⁵⁰ VeML, XIV. 10. 3/1. 167.

⁵¹ Uo.

A legtávolabbi csíki, udvarhelyi és háromszéki falvakból is élelemmel megrakott szekerekkel jöttek a brassói plébániára. Burgonyából például egész dombot raktak az udvar közepén.”⁵²

Az első fogolyszállítmány április 24-én érkezett be Brassóba, a fegyverletétel előtt két nappal. Ezek az egységek a román támadás során estek fogságba. Az ún. sárga laktanyában elhelyezett foglyokat a hölgyek még aznap felkeresték. A találkozás megrázó, elszomorító, egyben cselekvésre inspiráló volt: „*A megalázott legénység és tisztikar rongyosan, összetörten, fázva, dideregve és mindenek fölött éhesen, valósággal kiéhezve volt. A csapat parancsnoka Öhm alezredes örömmel üdvözölt, de azután a legénység sorsát meghatározó részvétellel panaszkodva, könnyezve kérte, hogy lehetőleg még aznap segítsünk az éhező legénységen.*»*Nekünk, tiszteknek van valami pénzünk és így segíthetünk magunkon, de a szegény legénység már öt nap óta egy falat kenyeret sem látott. Kérem, lehetőleg még ma szerezzen nekik valami ételmezt.*»”⁵³

A nőegylet tagjai az otthonaikba mentek és kiürítették a kamrákat, amelyük volt, azt adták (ekkor még nem érkeztek meg a székelyföldi adományok). A legénység este 9 órára csillapította éhségét.

Így ment ez napokon, heteken át, amíg a székelyek fogsága tartott. Társszekerekkel vitték az ételmezt a laktanyákba, ahová a táborparancsnok írásbeli engedélyével léphettek be. Engedély ide vagy oda – inzultus is érte a jótékony hölgyeket. Az egyik alkalommal a hivatalos papír ellenére sem akarta őket az őrség beengedni. Ők azonban kitartóak voltak, nem tágítottak. A románok puskatussal taszigálták a hölgyeket, mígnem az egyik elájult (soha sem derül ki, hogy tényleg rosszul lett vagy csak női praktikáról volt szó). Rögtön kinyílt a kapu.

Málnási Edéné mellett ismerjük még a jótékony nők közül Hugyák Tádéné, Izay Boriska, Dávid Anci nevét. Ne felejtjük el őket, ahogy a már Debrecenben, 1931-ben visszaemlékező Málnásiné sem felejtette el az áldozatkész székelyeket: „*...de nem lehet elfelejteni azt a sok száz névtelen székely férfit és nőt, akik első szavunkra, a legtávolabbi faluból is Brassóba jöttek, hogy székely véreinknek átadhassák az utolsó falat kenyerüket és az utolsó meleg alsóruhájukat is. Aki látta a székelyeknek ezt a lelkesedését, az bizakodással nézhet át a szomorú jelenünkre a szebb és jobb jövőjük felé!*”⁵⁴

⁵² VeML, XIV. 10. 3/3. 202.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

A Székely Alap

Harmincmilió Korona képezte az ún. Székely Alapot, amelyet Bartha Albert⁵⁵ és Friedrich István⁵⁶ utalt ki. Jellemzően az akkori viszonyokra, az állami pénzt titokban bocsátották a hadosztály rendelkezésére. Kettős rendeltetése volt az Alapnak, egyrészt azt a célt szolgálta, hogyha a Károlyi-kormány beszüntetné az alakulat támogatását, akkor az ellátás biztosítva legyen. A másik cél – amennyiben az elsődleges szempont nem indokolta volna a felhasználását – a székely kulturális élet támogatása volt.⁵⁷

1919. januárjában szállították, tízezres címletekben a pénzt Debrecenbe, ahol a hadosztály parancsnoksága székelt. Az alap kezelésére háromtagú bizottság alakult dr. Rugonfalvi Kiss István, dr. Darkó Jenő egyetemi tanárok és Kölönte Géza egyetemi questor részvételével. A harmincmilliót a Debreceni Református Kollégium levéltárában rejtették el. A hadosztály a fegyverletételig, ill. Debrecen román megszállásáig nem használta fel az alapot, az hiánytalanul rendelkezésre állt.

Siménfalvy Tihamér a hadosztály volt vezérkari főnöke említi Kratochvilhoz írt levelében, hogy a hadosztály alakulatainak Brassóba szállítása alkalmával, két részletben hat- és félmillió koronát vettek át (Boross Gyula és Kardhordó Gyula századosok) és vittek magukkal.⁵⁸ Ebből fizették ki a tisztek és a legénység elmaradt zsoldját és a leszerelési illetéket, ami kb. hárommilliót tett ki. Ebből az összegből a románok 456000 K-t a levétköztetett, megmotosztott, átkutatott legénységtől elvettek.

A románoktól megőrzött pénzt a tisztikar és a legénység segélyezésére használták fel, támogatták a tisztek családrait is, azokat, akik férjeikkel, apjukkal együtt Brassóba kerültek.

Kratochvil, szintén Debrecenben (már fogolyként), az Aranybika Szállóban 300000 K-t vett át Rugonfalvi Kiss Istvántól, a pénzt elrejtette a ruházatában és Brassóba vitte.

A románok – „természetesen” – rájöttek az Alap létezésére. A Brassóba érkező hadosztályt az a hír fogadta, hogy a tízezer koronásokat értéktelennek nyilvánították, súlyos csapás volt ez, hiszen ebben a címletben volt az összes pénz. A bankok és magánszemélyek azonban – ez is „természetes” – beváltották azokat 5–15% levonásával. A pénz felülbélyegzése szintén egyfajta vagyondézsmá volt.

Nagyobb bajt okozott, hogy a Debrecenben elrejtett és még fel nem használt huszonhárommillióról is tudomást szereztek. Azt nem sejtették: közelebb van hozzájuk, mint

⁵⁵ Bartha Albert (1877–1960) 1918. nov.–dec. a Károlyi-kormány hadügyminisztere. A proletárdiktatúra alatt bebörtönözték, a Horthy-rendszerben megfosztották rangjától és kizárták a hadseregből.

⁵⁶ Friedrich István (1877–1960) 1918–1919-ben a hadügyminisztérium politikai államtitkára. A proletárdiktatúra alatt letartóztatták, megszökött és az egyik ellenforradalmi szervezkedés vezetője. 1919. aug. 7–nov. 24. között miniszterelnök.

⁵⁷ VeML, XIV. 10. 14. doboz

⁵⁸ VeML, XIV. 10. 1/4. 70.

gondolnák. A Debrecen meg szálló románok ui. a kollégiumba is befészkeltek magukat, sőt egészen a levéltárig (ahol a pénzt el volt rejtve) foglalták el, ill. használták a szobákat. A pénz őrzői, kezelői kétségbe is estek, nem tudták mit tegyenek azzal. A Debreceni Székely Társaság és a Székely Nemzeti Tanács főtitkára, a Székely Hadosztály titkos katonai és politikai bizottságának tagja, a „civilben” MÁV-tisztviselő, Thuróczy István oldotta meg a problémát. A pénzt a lakására vitte és ott a pincében jó mélyre elásta.⁵⁹

Ebből az alaphól finanszírozták azt a memorandumot, amelyet a dr. Király Aladár volt háromszéki főispán kezdeményezésére, a Szegeden létrejött Országos Székely Nemzeti Tanács szerkesztett. A francia kormánynak szóló dokumentumban, történelmi, gazdasági és politikai szempontokra hivatkozva tiltakoztak Erdély Romániához való csatolása ellen. A memorandumot Pázmándy Dénes és dr. Karácsonyi Sándor vitték Párizsba és adták át Pichon külügyminiszternek. A szükséges pénzt – sőt a rossz egészségi állapotban lévő Király Aladárt is – Thuróczy vitte Szegedre.

A Székely Alap megmaradt részével, mintegy huszonnégy és félmillió K-val kapcsolatban 1919. augusztusában több döntést hozott Kratochvil Károly. Egyrészt intézkedett a pénz Kolozsvárra szállításáról, másrészt – mivel a hadosztály megszűnt – az alap második céljának (a kulturális tevékenység támogatása) életbelépéséről. Augusztus végén kiállított egy okmányt, amelyben arról rendelkezett, hogy „...*hazafiasságból szenvedő, nyomorgó tisztviselői*”⁶⁰ és tanári kar Erdélyben hatmilliót kapjon a Székely Alaphól. Az erről szóló dokumentumot páter Bónis L. Arkangyal volt széki ferences zárdafőnök és plébános – aki a hadosztályban szolgált a fegyverletételig – vitte Debrecenbe.

Itt az alkalom, hogy megjegyezzük a tény, miszerint a római katolikus papság elég erőteljesen volt reprezentálva a hadosztályban. Kratochvil parancsnoksága alatt szolgált két későbbi erdélyi püspök is: Vorbuchner Adolf és Márton Áron.⁶¹

A Székely Alapot Thuróczy István vitte Debrecenből Kolozsvárra, akiről Kratochvil így emlékezett meg: „*Itt kell felemlítenem Thuróczy István önfeláldozó, vakmerő, hazafias, önzetlen viselkedését, aki bátor viselkedésével lehetővé tette, hogy a pénz, a székely alap nem került román kézre és Erdélynek meg lett mentve és a szervezés és a katonai előkészület megtörténhetett.*”⁶²

Szervezés? Katonai előkészület? Történt ott és akkor a székely kultúra támogatásán kívül valami más is? Olvassuk Thuróczyt! „*A titkos terv az volt, hogy Kratochvil és a volt Sz. H. erdélyi tisztjei és legénysége otthon marad, s ha a nemzeti hadsereg megerősödik, titokban egy felkelést szítunk. A hadosztály tisztjeiből minden vármegyében voltak titkos megbízottak, akik a hadosztály legénységével a kapcsolatot fenntartották, figyelték az eseményeket és a lakosság hangulatát, s amennyire lehetett kipuhították körülbelül mennyi*

⁵⁹ VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

⁶⁰ VeML, XIV. 10. 1/4. 70.

⁶¹ VeML, XIV. 10. 16. doboz

⁶² VeML, XIV. 10. 1/4. 70.

fegyver lehet eldugva, mert szerte-széjjel sok volt, Ezeket az adatokat titkos tintával én írtam össze. Megkezdődtek erdélyi utazásaim ...Hosszú hónapokon keresztül éjjel, nappal, folyton jöttem, mentem Debrecen-Budapest-Erdély között. Igazolványokkal, igazolványok nélkül, hamissal, valódiakkal, vonaton, autón, kocsin, gyalog. ...Így ment ez mindaddig, míg Kratochvil és sok erdélyi tiszt ki nem jött. Az erdélyi ügyek temperálva lettek.”⁶³

Visszaulva a korábban említett, Verbóczy Kálmán által a nemzeti hadseregben elindított székely leszerelési mozgalomhoz, talán nem túl merész a föltételezés, hogy annak az erdélyi ügyek temperálása lehetett az oka.

A „szervezés” és „katonai előkészületek”, a székelyföldi felkelés kiobbantásának gondolata nem volt új. Bizonyítottnak látszik, hogy korábban, 1919. márciusára terveztek egy a hadosztály támadásával egy időben megindított fegyveres székelyföldi mozgalmat. Ennek kapcsán robbant ki az ún. sóvidéki lázadás.⁶⁴ A hadosztály és a felkelők közötti kapcsolatot az 1940-es évek zsidó mentesítési ügyeinek dokumentumai bizonyítják. Kohn Árpád marosvásárhelyi fürdőtulajdonos támogatására Erődsy István nyugalmazott anyakönyvvezető és dr. Mán Elemér tartalékos főhadnagy tett nyilatkozatot, mint a felkelés volt elnöke és a Maros jobb parti csapatok parancsnoka. Idézet a nyilatkozatból: „... Kohn Árpád ...1919. év március, április havában, Marosvásárhelyen és vidékén megszervezett és megalakult "SZÉKELY FELKELÉS"-ben azon célkitűzéssel vett részt, hogy a "SZÉKELY HADOSZTÁLY" által megígért támogatással karöltve megtámadja, lefegyverezze és kiűzze az oláhokat és visszavegyék az általuk birtokolt középületeket. Ezen felkelés egyes vidékeken csak részben történhetett meg, miközben a "SZÉKELY HADOSZTÁLY", futár által értesítette a mozgalom vezetőit arról, hogy ők segítséget nyújtani nem tudnak...”⁶⁵

Kratochvil Károly ezredes

Brassó nem volt ismeretlen Kratochvil Károly számára, hiszen gyermek- és ifjúkorának jelentős részét ott töltötte, miután – a szintén katonatiszt – édesapját a honvédség megalakulása során, mint a 24. önálló zászlóalj parancsnokát odahelyezték. Ott járt iskolába, a magyar polgáriba, majd a szász alreál tanintézetbe. „Itt töltöttem ifjúságom legszebb éveit és ezért tekintem tulajdonképpen szűkebb, szeretett házamnak.”⁶⁶ – írta 1919-ben, a fogolytáborban.

⁶³ VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

⁶⁴ JÓZSA András: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán. In: A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok II. kötet. Szerk. Pál-Antal Sándor, Marosvásárhely, 2001. 275–293.; Dr. BIRTOK Kovács Ferenc: Az 1919. március 31-i remetei lázadás. In: Nyárádremete monográfiája. Szerk. Dr. Birtok Kovács Ferenc. Csíkszereda, 2003. 78–86.

⁶⁵ VeML, XIV. 10. 4/1. 270.

⁶⁶ VeML, XIV. 10. 1/2. 41.

Később tanulmányai – a katonai főreál, a Terézia Akadémia –, a katonatiszti pálya törvényszerűen vitték a monarchia más részeibe. A háború után, mint a 38. hadosztály parancsnoka került vissza Erdénybe, majd a fegyverszünetet követően internált, fogoly tisztként Brassóba.

Az ifjú Kratochvil nem sejtette Brassóban, hogy eljön a nap, amikor hetente kétszer jelentkeznie kell a román városparancsnokságnál. Meg sem fordult a fejében: egy éjjel majd a fekete templom harangjainak zúgására ébred, amelyek a Budapestre bevonuló román csapatokat köszöntik.

A fellegvárban, majd a fehér laktanyában töltött hetek az ezredes számára munkával teltek, a tisztikar és a legénység szabadon bocsátásáért fáradozott, gondoskodni próbált az elesettekről, segítette a rászorulókat. A román katonai hatóságokhoz írt beadványairól már volt szó. Svájci szervezetekkel, a szegedi ellenforradalmi kormánnyal is kapcsolatban állt.⁶⁷

A magyar kormánynál azt akarta elérni, hogy a hadosztály tisztjei az újonnan felállítandó magyar hadsereg kötelékébe felvételt nyerjenek és így a románoknál a szabadon bocsátásukat kikényszerítsék. Megpróbálta kieszközölni a tisztek és altisztek jövőjének biztosítását, jutalmazását. Amint azt láttuk, nem ez a megoldás vezetett a hadosztály tagjainak szabadulásához.

A tisztek és a legénység kiszabadulása után Kratochvilt a románok Brassóba internálták. Bolgárszegen az ún. Adler-házban bérelt szobát. Rajta kívül Hautzinger Gusztáv⁶⁸ (vele egy ideig együtt lakott), Gross Márton és Szotyori Nagy Gyula vezérkari századosok maradtak a városban.

Az internált ezredes első „közsereplésére” hamarosan sor került Az Apáthy-perben tanúskodott. Vallomása alapján bizonyítást nyert, hogy a főkormánybiztos nem irányíthatta a katonai műveleteket, az a hadügyminiszter hatáskörébe tartozott, így tevékenysége enyhébb megítélés alá esett.

Néhány hét eltelte után, az internált ezredest már detektívek figyelték meg, minden-hova követték. Az első házkutatásra sem kellett sokat várnia, sőt 1920. II. 6-án letartóztatták. Azon a napon, amikor Brassóban a románok Erdéllyel, Bukovinával és Bánát egy részével történt egyesülést ünnepelték. A rendezvény után kísérték Kratochvilt az ügyész-ségi fegyházba. Néhány nap múlva már a vezérkari tisztjei is ott voltak. Február 9-én mindannyiukat Nagyváradra szállították, ahova másfél évvel korábban a 4. honvéd gyalogezred élén bevonult az ezredes. A hadapródiskolában, majd az ügyész-ségi fogdában, később a Fekete Sas Szállóban tartották fogva őket.

⁶⁷ VeML, XIV. 10. 6/1. 449.

⁶⁸ 1924-től: Jány Gusztáv. A II. világháborúban a tragikus sorsú 2. magyar hadsereg parancsnoka.

Márciusban Kolozsvárra, majd a következő hónapban Szamosújvárra vitték az irredevita összeesküvéssel vádolt tiszteket. A hírhedt börtönben Kratochvil a Rózsa Sándor celláját kapta.

Szamosújváron kihallgatták a tiszteket, vallatóik arra voltak kíváncsiak, hogy milyen összeköttetések voltak Budapesttel, miféle szervezkedést hajtottak végre a brassói internálás alatt és – „természetesen” – keresték a Székely Alapot. A román állam biztonsága, védőképessége elleni büntetellel vádolták őket. A letartóztatottaktól nem tudtak meg semmit.

Érdekes találkozásra kerül sor Szamosújváron. Az egyik alkalommal az őrszobában egy román katonát felismerni vélte Kratochvil. Ki is csúszott a száján: „*Magát én ismerem.*” Választ nem kapott. A legközelebbi találkozásukról így írt az ezredes: „*A román katona ekkor hozzám jött, lehajolt és ezt súgta a fülembe: »Nagyon sajnálom az ezredes urat. Az ezredes úr a Monte San Gabrielen, a pokoli harcokban tűzte fel nekem az első osztályú vitézségi érmet. Én most Nagyváradra megyek. Tehetek-e valamit az ezredes úrért?« nyugodtan ezt válaszoltam: »Nem, köszönöm, csak teljesítsd továbbra is pontosan a kötelességedet.«*”⁶⁹

A Szamosújvári börtön és a magánzárkák kellemetlenségeit a város örmény lakosai enyhítették, akik naponta gondoskodtak a fogvatartott magyar tisztek ebédjéről.

Két és fél hónap múlva Kolozsvárra vitték a tiszteket – oda, ahol az első székely zászlóalj megalkultak – és a fellegvárban helyezték el. Itt is voltak, akik segítettek a foglyokat, magyar nők esőben, hóban, hidegben mentek minden nap a fellegvárba, vitték az élelmet a tiszteknek. A gondoskodás, a szolidaritás megtapasztalása enyhítette a hosszú bezártság okozta ingerültséget, feszültséget, a hangulatuk is javult. Kimeszelték a cellákat, sőt Kratochvil freskókat festett a falára. Sportot űztek a fehérműük mosásából, az nyert, akié a legfehérebb lett. Ezen a téren Hautzinger Gusztáv vitte el a pálmát.

Kratochvil vezérkari tisztjei egy hónappal a tárgyalás előtt kiszabadultak.

Az ezredes nem kerülhette el a bírósági tárgyalást, az első tárgyalási nap 1920. IX. 27. volt. A Flohr⁷⁰ – Kratochvil összeesküvéséről, a helyi magyar sajtó részletesen beszámolt. A román katonai ügyészség kémkedéssel, titkos katonai szervezkedéssel vádolta a letartóztatottakat.⁷¹ Amint azt korábban láttuk, magyar részről történtek ilyen irányú előkészületek, Kratochvil is tudott azokról, ill. részese volt.

A per elemzése meghaladja ennek az írásnak a kereteit. A katonai szervezkedés általános vádján túl Kratochvil terhére azt rótták, hogy a magyar összeesküvők által két részre osztott Erdély egyik katonai parancsnoka volt.⁷² A vádak Pécsi (Péchy?) Pál és Tamási (Tamássy?) Tibor vallomásaira épültek.

⁶⁹ VeML, XIV. 10. 6/1. 449.

⁷⁰ Flohr János a nemzeti hadseregben szolgáló, tényleges vezérezredest Debrecenben tartóztatták le a románok.

⁷¹ Új Világ, II. évf. 212. sz. 1920. IX. 28. 4.

⁷² Ellenzék, XLI. évf. 203. sz. 1920. IX. 29. 1.

A tárgyalás harmadik napján, maga az ügyész, Radulescu ezredes ismerte el, hogy nem tulajdoníthatnak Kratochvilnak a szervezkedésben aktív szerepet. Továbbra is vádolta az összeesküvésben való részvétellel, ill. azzal, hogy abban fontos feladata volt. A vád gyenge lábakon állt. Az egyetlen „bizonyíték” egy lista volt, amelyen fel volt tüntetve, hogy a hadosztály tisztjei közül, kik voltak bolsevikok, ill. kik léptek be a román hadseregbe.⁷³ Kratochvil erről a jegyzékről megjegyezte: egy túlbuzgó tisztje készítette el. Bizonyítéknak valóban csekély volt az ezredesnél, az első házkutatás során lefoglalt lista. De, gondoljuk csak át! Ha valóban szervezkedésbe kezdtek azzal a szándékkal, hogy a nemzeti hadsereggel együttműködve kiűzzék a megszállókat, akkor nem az-e az első lépés: megvizsgálni kire számíthatnak, kire nem? A magyarországi kurzusváltás kizárta az elkötelezetten bolsevik érzelmű tisztekkel való együttműködést. A román hadseregbe belépeteknél pedig keresve sem találtak volna alkalmatlanabbakat.

Dr. Stefan Oprea védőbeszédében a következőkre hívta fel a bíróság figyelmét: „*A törvény nem bünteti meg a szándékot, még ha ilyen fenn is állna, csupán ennek külső megnyilatkozását a tettet. Kratochvil nem jutott el a tettig. De nem is juthatott, mert hiszen a szándék is hiányzott.*”⁷⁴ A tanúkat rövid úton elintézte: „*Pécsi elmebeteg, Tamássyra szót sem érdemes vesztegetni.*” A listával kapcsolatban a következőket mondta: „*Vagy talán a talált jegyzék vádolja Kratochvilt? Arról a két tisztről, akik a román hadseregbe akartak lépni, valami megjegyzés van e jegyzékben. Ám bizonyítsa a vád, mi része, mi bűne van ebben Kratochvilnak!*”⁷⁵

Az ítélethirdetésről így számolt be a Keleti Újság tudósítója: „*Radulescu ezredes – ügyész olvasta fel a bíróság döntését a vádlottaknak, előttük állva, egyenként. S miután a felmentő szót kimondta, katonás feszeséggel gratulált készsorsítással mindenkinek külön-külön.*”⁷⁶

Kratochvil 1920. november 10-én érkezett meg Budapestre egyedül, a felesége nélkül. Vele volt Brassóban a felesége? Egyáltalán nő volt? – Kérdezheti az olvasó.

Az ezredes nőtlenül érkezett a fogságba, ott nősült meg titokban. Csak az esketést végző Stenzl (Stanzl?) plébános-helyettes, a két tanú (egy volt brassói iskolatársa és Vorbruchner Adolf) tudott az eseményről. Sem a román detektívek, sem Kratochvil vezérkari tisztjei nem sejtettek semmit. 1920. január 3-án vezette lopva, bújva oltár elé az ezredes Izay Boriskát.⁷⁷ Ismerős a név? Igen, említettük már, hiszen részt vett a nőegylet tagjaként a foglyok segélyezésében. Házasságuk titokban maradt egészen addig, amíg Izay Boriska 1921. januárjában Magyarországra nem utazott.⁷⁸

⁷³ Keleti Újság, III. évf. 215. sz. 1920. IX. 30. 1.

⁷⁴ Uo. 2.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Keleti Újság, III. évf. 216. sz. 1920. X. 1. 3.

⁷⁷ VeML, XIV. 10. 6/1. 449.

⁷⁸ Hautzinger Gusztáv is Brassóból nősült, ő Dávid Ancit – aki szintén részese volt a segélyezésnek – vette feleségül.

Mivel is zárhatnám ezt az írást? Zárja le helyettem Thuróczy István, aki saját szerepét értékelte és akinek mondatai annyira igazak a Székely Hadoszállyra is: „*Azt, hogy nem tudtam az országnak (nem tudom mit) használni – nálamnál nagyobbak sem tudtak. Én legalább képes voltam áldozathozatalra, mert minden hitnek a mértékét, annak áldozatkészsége adja meg.*”⁷⁹

*Kratochvil Károly ezredes,
a Székely Hadosztály parancsnoka*

⁷⁹ VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

A Székely Hadosztály katonái Szatmárnémetiben. 1919. március 2.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/55.html>

BARNA GOTTFRIED:

**The Kuruc and the Intern
*Székely Hungarians in the Red and in the National Army and
in Roumanian Captivity***

A state without statesmen, 'world-saving' illusionists, spiritual and intellectual dwarfs, an atomised nation Hungary, 1918–1919.

People, men, soldiers who recognised the real values and were able to act. A division which was born due to individual initiative and voluntariness. The Székely Division in which not only Székely Hungarians were serving but all the members of which were proud of being called 'Székely'.

The present paper makes an effort to introduce the 'second chapter' of their story to the readers.